

صبر و شکیبایی

آیه الله جوادی آملی

تهیه و تدوین:

حجة الاسلام و المسلمین محمد رضا مصطفی پور

الرسول: (۱) ای پیامبر صبر کن آن گونه که پیامبران اولوالعزم صبر کردند و خطاب به اهل ایمان فرمود: «یا ایها الذین آمنوا استعینوا بالصبر و الصلوة ان الله مع الصابرين» (۲) ای افرادی که ایمان آورده‌اید از صبر و استقامت و نماز کمک بگیرید، زیرا خدای سبحان با صابران است» و در سوره آل عمران نیز فرمود: «یا ایها الذین آمنوا اصبروا و صابروا و رابطوا و اتقوا الله لعنکم تغلحون» (۳) ای کسانی که ایمان آورده‌اید (در برابر مشکلات و مصائب و هوس‌های سرکش) صبر کرده و استقامت کنید و در برابر دشمنان نیز پایدار باشید و از مرزهای خود مراقبت نمائید و تقوای الهی را بیشه کرده و از خدا پروا کنید، شاید رستگار شوید» در این آیه کلید رستگاری و سرچشمه سعادت را صبر و استقامت و ایستادگی در برابر حوادث و مشکلات و مصائب و موانع می‌داند.

یعنی صبر و پایداری و مقاومت زمینه ساز موفقیت و کامیابی است، دانش آموزی که می‌خواهد در مقام تحصیل علم و دانش به پیروزی برسد باید در برابر مشکلات و آفات تحصیل مقاومت و پایداری کند. تاجری که می‌خواهد در کار خود به موفقیت دست یابد و به سود مادی برسد باید در برابر مشکلات تجارت و بازرگانی از مقاومت برخوردار باشد و اگر انسانی بخواهد در معنویت به کامیابی برسد باید اهل مقاومت و صبر باشد. بنابراین صبر و شکیبایی از عوامل مهم موفقیت و کامیابی و پیروزی در زندگی است، خواه در زندگی مادی و خواه در زندگی معنوی. در قرآن کریم در آیات فراوانی انبیاء و پیامبران الهی و اولیاء خدا و مؤمنان به صبر و پایداری و استقامت فراخوانده شده‌اند.

خدای سبحان خطاب به پیامبر اسلام فرمود: «فاصبر کما صبر اولوالعزم من

■ مقدمه

انسان موجودی است که خدای سبحان او را برای هدفی آفریده است و وی باید پس از شناخت هدف با تلاش و کوشش در جهت رسیدن به آن هدف حرکت کند و هدف واقعی و حقیقی آدمیان رسیدن به قرب الهی بوده و کمال واقعی همان تقرب به خدا است و پیروزی واقعی انسان زمانی است که به آن هدف والا دست یازد. اما ماهیت زندگی دنیا که خود میدانی برای تلاش و کوشش در جهت نیل به هدف است به گونه‌ای است که همواره با مشکلات و موانعی همراه است که آن مشکلات مانع رسیدن به آن هدف است و در صورتی می‌تواند به آن هدف نائل شود و به پیروزی برسد که در برابر مشکلات مقاومت به خرج داده و شکیبا باشد از این رو گفته‌اند:

صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند

بر اثر صبر نوبت ظفر آید

در روایات اسلامی نیز از مهمترین ارکان ایمان شمرده شده است.

امام صادق (ع) فرمود: «الصبر رأس الايمان»^(۴) صبر و مقاومت سر ایمان است. و در سخن دیگری فرمود: «الصبر من الايمان بمنزلة الرأس من الجسد فاذا ذهب الرأس ذهب الجسد، كذلك اذا ذهب الصبر ذهب الايمان»^(۵) موقعیت صبر در برابر ایمان همانند موقعیت سر در برابر بدن است چنانچه اگر سر از بین برود بدن از بین می‌رود یا رفتن صبر، ایمان نیز از بین خواهد رفت.

با توجه به اهمیت صبر و استقامت در زندگی انسان و تأکید آموزه‌های دینی بر آن و نقش آن در موفقیت و پیروزی، لازم است بدانیم که اولاً صبر چیست و معنای واقعی آن چه می‌باشد و ثانیاً در چه چیزهایی باید صبر کرد و ثالثاً مراتب صبر چیست و رابعاً صبر چه آثاری در زندگی آدمیان دارد و خامساً چگونه می‌توان به صبر دست یافت.

۱- معنا و حقیقت صبر

صبر در لغت به معنای حبس و در تنگنا و محدودیت قرار دادن است.^(۶) و برخی آن را بازداشتن نفس از اظهار بی‌قراری و بی‌تابی دانسته‌اند.^(۷) و در اصطلاح علمای اخلاق به معنای وادار نمودن نفس به انجام آن چه که عقل و شرع اقتضا می‌کنند و بازداشتن از آن چه عقل و شرع نهی می‌کنند.^(۸) برخی آن را بازداشتن نفس از شکایت بردن به غیر خدا و خویشتن داری از جزع و بی‌تابی که در باطن انسان مخفی است.^(۹) با توجه به تعاریف مذکور، صبر یک حقیقت نفسانی است که آدمی را از عوامل بازدارنده به سوی کمال باز می‌دارد صبر به این معنا دارای دو جهت است از یک سو گرایش‌ها و تمایلات غریزی و نفسانی انسان را حبس و آن را در قلمرو شرع و عقل محدود می‌کند و از سوی دیگر نفس را از مسؤولیت‌گریزی در برابر عقل و شرع باز می‌دارد و او را وادار می‌کند که زحمت و دشواری پای‌بندی به وظائف الهی را بر خود هموار سازد.

بر این اساس صبر در فرهنگ معارف دینی به معنای سکوت نیست بلکه به

معنای مقاومت و ایستادگی در برابر سختی‌ها و ناملازمات زندگی است که همواره به عنوان آزمون الهی انسان را همراهی می‌کند مانند رنج و مشقت در تحصیل علم، در انجام دادن فرایض و نوافل، در پرهیز از معصیت و در تلخی مصیبت. و صابر کسی است که در همه این صحنه‌ها پایداری کند و در هیچ عرصه‌ای جزع نکند، در صحنه عمل به وظیفه حضور داشته باشد بلکه سمت خود را که خداوند برای او معین فرموده است حفظ و کار خویش را به نحو احسن به انجام برساند.

۲- انواع صبر

در روایات اسلامی سه قسم صبر ذکر شده است صبر بر اطاعت و صبر بر معصیت و صبر بر مصیبت. منظور از صبر بر اطاعت ایستادگی در برابر مشکلات فرمان خداست یعنی بر اطاعت فرمان الهی در نماز و روزه و حج و جهاد و ادای واجبات مالی مثل خمس و زکات، صابر و شکیبا باشید.

منظور از صبر بر معصیت آن است که آدمی در برابر شعله‌های آتش شهوت و هیجان‌های پرخاسته از هوی و هوس ایستادگی کند و خودش را از سوختن در آن آتش حفظ کند و اگر حفظ نکند طوفان شهوات، ایمان و پاک‌ی و صداقت را از بین می‌برد.

منظور از صبر بر مصیبت آن است که آدمی در طول زندگی در برابر حوادث دردناکی که با آن روبه‌رو می‌شود صبر و شکیبایی را از دست ندهد.

پیامبر اکرم (ص) فرمود: «الصبر ثلاثة: صبر عند المعصية و صبر على الطاعة و صبر عن المعصية، فمن صبر على المعصية حتى يردّها بحسن عزائها كتب الله له ثلاثاً درجة ما بين الدرجة الى الدرجة كما بين السماء الى الأرض و من صبر على الطاعة كتب الله له ستمائة درجة ما بين الدرجة الى الدرجة كما بين السماء الى الأرض و من صبر عن المعصية كتب الله له تسعمائة درجة ما بين الدرجة الى الدرجة كما بين تخوم الأرض الى منتهى العرش»^(۱۰) صبر بر سه قسم است صبر بر مصیبت و صبر بر طاعت و صبر از مصیبت،

کسی که بر مصیبت صبر کند و آن را با شکیبایی تحمل نماید خدای سبحان سیصد درجه برایش می‌نویسد که فاصله هر درجه آن همانند فاصله زمین و آسمان است و هر کس بر اطاعت صبر کند خدای سبحان ششصد درجه برای او می‌نویسد که فاصله هر یک با دیگری همانند فاصله انتهای زمین تا عرش خداست و هر کس بر مصیبت صبر کند خداوند نهصد درجه برایش می‌نویسد که فاصله هر یک با دیگری همانند فاصله منتهای زمین تا منتهای عرش خداست.

امیرالمؤمنین علی (ع) ضمن شمردن ارکان ایمان یکی از آن‌ها را صبر می‌داند و برای آن چهار شعبه ذکر می‌کند و می‌فرماید: «و الصبر منها على اربع شعب على الشوق و الشفق و الزهد و الترقب فمن اشتاق الى الجنة سلا عن الشهوات و من اشفق من النار اجتنب المحرمات و من زهد في الدنيا استهان بالمصيبات و من ارتقب الموت سارع الى الخيرات»^(۱۱) شعبه‌های چهارگانه صبر عبارت است از، اشتیاق، ترس، زهد و انتظار، کسی که مشتاق بهشت باشد از شهوات و تمایلات سرکش به کنار می‌رود و آن کس که از آتش جهنم بیمناک باشد از محرمات دوری می‌گزیند، کسی که در دنیا زاهد باشد مصیبت‌ها را ناچیز می‌شمارد و آن کس که منتظر مرگ باشد برای انجام اعمال نیک سرعت می‌گیرد.

۳- اسباب صبر و شکیبایی

آن چه که باعث صبر و مقاومت انسان در برابر مصائب و مشکلات اطاعت و ترک معصیت می‌شود امور فراوانی است که به برخی از مهمترین آن‌ها اشاره می‌شود.

۱- تقویت پایه‌های ایمان و یقین

آدمی باید از راه شناخت خدا و اسماء حسنا و صفات عالیّه حق ایمانش را به خدا تقویت کند و از طریق شناخت ماهیت دنیا و ناپایداری آن، یقین پیدا کند دنیا محل موقت زندگی آدمی است و از طریق شناخت آخرت و نعمت‌ها و عذاب الهی، ایمانش را به قیامت و جاودانگی آن قوی سازد. انسانی که از ایمان قوی برخوردار باشد و بداند خداوند

به مقتضای حکمت و رحمت عمل می‌کند شکیبایی او بیشتر می‌شود. برای همین است که در قرآن فرمود: انسان مؤمن بر دو برابر نیروی کافر غلبه می‌کند. «یا ایها النبی حرض المؤمنین علی القتال ان یکن منکم عشرون صابرون یغلبوا مأتین و ان یکن منکم مائة یغلبوا الفاً من الذین کفروا بانهم قوم لا یفقهون الا ان خفف الله عنکم و علم ان فیکم ضعفا فان یکن منکم مائة صابرة یغلبوا مأتین و ان یکن منکم الف یغلبوا الفین باذن الله و الله مع الصابرين» (۱۲) ای پیامبر مؤمنان را به جنگ با دشمنان تحریک کن، هرگاه بیست نفر از شما با استقامت باشند بر دویست نفر غلبه می‌کنند و اگر صد نفر باشند بر هزار نفر از کسانی که کافر شدند پیروز می‌گردند چرا که آن‌ها گروهی هستند که نمی‌فهمند. هم اکنون خدای سبحان از شما تخفیف داد و دانست که در شما ضعفی وجود دارد بنابراین هرگاه یکصد نفر از شما با استقامت باشند بر دویست نفر پیروز می‌شوند و اگر یکهزار نفر باشند بر دو هزار نفر به فرمان خدا غلبه خواهند کرد و خدا با صابران است.»

در سوره بقره نیز فرمود: «کم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله و الله مع الصابرين» (۱۳) آنان که به روز قیامت ایمان دارند گفتند چه بسیار گروه‌های کوچکی که به فرمان خدا بر گروه‌های عظیمی پیروز شدند و خدا با صابران است.»

۲- ممارست و تمرین

دستیابی به صبر و استقامت مانند هر فضیلت اخلاقی دیگر با ممارست و تمرین و روبرو شدن با حوادث گوناگون حاصل می‌شود علی (ع) فرمود: «من توالى علیه نکبات الزمان اکسبته فضیلة الصبر» (۱۴) کسی که حوادث ناخوشایند زمان پی در پی برایش حادث شود فضیلت صبر را برایش فراهم می‌کند. یعنی تکرار مقاومت در برابر مصائب و ایستادگی در برابر معصیت و پایداری و مداومت بر اطاعت الهی سبب رسوخ صبر در انسان می‌شود.

۳- شناخت ماهیت دنیا

یکی از اسباب تقویت روح ایستادگی و

مقاومت در انسان شناخت دنیا است به این صورت که بداند دنیا دار تضادها و اصطکاکها و تزاخمها است و لازمه این تضاد و تزاخم مقاومت و پایداری است و انسان صابر نه تنها بر تزاخمها غلبه می‌کند بلکه می‌تواند به نعمتها دست یابد امیرالمؤمنین (ع) فرمود: «لکل نعمة مفتاح و مغلاق و مفتاحها الصبر و مغلاقها الکسل» (۱۵) برای هر نعمتی کلیدی و بندی است کلید آن صبر و بند آن تبلی و کسالت است.»

■ آثار و پیامدهای صبر و پایداری

صبر و پایداری آثار و پیامدهای فراوانی در زندگی دنیوی و اخروی انسان برجای می‌گذارد که شایسته است انسان مؤمن این فضیلت را به منظور دستیابی به آن آثار در خود پیاده کند و برخی از آن آثار عبارتند از:

۱- فلاح و رستگاری و پیروزی

قرآن کریم فلاح و رستگاری را در سایه صبر و مقاومت می‌داند از جمله در سوره آل عمران فرمود: «یا ایها الذین آمنوا اصبروا و صابروا رابطوا و اتقوا الله لعلکم تفلحون» (۱۶) در این آیه یکی از عوامل فلاح و رستگاری را صبر فردی و اجتماعی می‌داند یعنی افراد با ایمان هم باید در جهاد با نفس و مشکلات زندگی شکیبایی به خرج دهند و هم در برابر دشمن استقامت و پایداری کنند و با مرابطه و مراقبت دائم از مرزها و رعایت پروای الهی زمینه موفقیت را فراهم کنند.

امام صادق (ع) فرمود: «کم من صبر ساعة قد اورثت فرحاً طویلاً و کم من لذة ساعة قد اورثت حزناً طویلاً» (۱۷) بسیار اتفاق افتاده است که یک ساعت صبر و شکیبایی سبب شادی طولانی شده است و چه بسیار لذت کوتاهی در یک ساعت غم و اندوه طولانی را در پی داشته است.»

۲- دریافت سلام فرشتگان الهی

قرآن کریم پس از آن که ویژگی‌های بندگان واقعی خدا را بیان می‌کند می‌فرماید: «اولئک یجزون الغرفة بما صبروا و یلقون فیها تحیة و سلاماً خالدین فیها حسنت

مستقراً و مقاماً» (۱۸) آن‌ها کسانی هستند که درجات عالی بهشت به آنها پاداش داده می‌شود و در آن با سلام و تحیت روبرو می‌شوند، در آن جاودانه خواهند ماند چه قرارگاه خوب و چه محل اقامت جالبی.»

در این آیه می‌گوید: «خدای سبحان مقامات عالی را به خاطر این به عبادالرحمن اعطاء می‌کند که آن‌ها در راه خدا صبر و استقامت به خرج دادند و بعد از ورود به آن مقام عالی با تحیت و سلام مؤمنان و فرشتگان روبرو می‌شوند.»

در سوره رعد نیز می‌فرماید: «والملائكة یدخلون علیهم من کل باب سلام علیکم بما صبرتم فنعیم عقبی الدار» (۱۹) و فرشتگان از هر دری به بهشت وارد می‌شوند و به آن‌ها می‌گویند سلام بر شما به خاطر صبر و مقاومت شما چه پایان خوبی در قیامت بهره‌شان شد.»

به لحاظ این که پشتوانه همه برنامه‌های سازنده فردی و اجتماعی شکیبایی و استقامت است، سلام و درود فرشتگان در این رابطه نثار آن‌ها می‌گردد.

■ الگوهای صبر و استقامت

قرآن چنان چه انسان را به فضیلتی دعوت می‌کند الگوهای عینی آن را نیز به آن‌ها معرفی می‌کند تا انسان‌ها بتوانند با بهره‌گیری از الگوی عملی روش آن‌ها را در زندگی سرمشق قرار دهند در مسئله صبر و شکیبایی نیز قرآن الگوهای را به انسان معرفی می‌کند این الگوها انبیاء و اولیاء الهی هستند که با صبر و مقاومت راه پیروزی را برای خود هموار کرده‌اند.

۱- ایوب پیامبر

در سوره ص در مورد حضرت ایوب فرمود: «انا وجدناه صابراً نعم العبد انه اواب» (۲۰) ما او را شکیبا یافتیم. چه بنده خوبی که بسیار بازگشت کننده به سوی خداست.»

ایوب پیامبر، الگوی صبر و مقاومت در برابر مشکلات بود به همین دلیل حالات او هنگامی که مسلمانان تحت فشار شدید قرار داشتند به عنوان یک سرمشق به

آن‌ها معرفی شد تا از او درس صبر و استقامت بیاموزند.

۲- یعقوب پیامبر

یکی از کسانی که در قرآن به عنوان اسطوره صبر و مقاومت معرفی شد حضرت یعقوب بود که در فراق فرزند مورد علاقه‌اش سالیان زیادی با چشمانی اشکیار صبر کرد تا سرانجام دیده‌اش نابینا شد اما پیوسته صابر بود و فرمود: من صبر جمیل و زیبا خواهم داشت: «و جاثوا علی قمیصه بدم کذب قال بل سؤلت لکم انفسکم امرأ فصیر جمیل»^(۲۱) وقتی برادران یوسف پیراهن او را با خونی دروغین نزد پدر آوردند حضرت یعقوب خطاب به فرزندانش گفت: هوس‌های نفسانی شما این کار را در نظرتان زینت داد. من صبر جمیل می‌کنم.»

در سوره انبیاء آیه ۸۵ نیز از اسماعیل و ادریس و ذالکفل به عنوان صابران یاد می‌کند و می‌فرماید: «و اسماعیل و ادریس و ذالکفل کل من الصابرين؛ و اسماعیل و ادریس و ذالکفل را به یاد بیاور که همه از صابران بودند.»

از قرآن استفاده می‌شود که اعطای امامت معلول صبر و مقاومت انبیاء الهی است چنان که فرمود: «و جعلنا منهم ائمة یهدون بامرنا لما صبروا و كانوا بآیاتنا یوقنون»^(۲۲) و از آنان امامان و پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما مردم را هدایت کردند چون شکیبایی نموده و به آیات ما یقین داشتند.»

۳- پیامبر اسلام

قرآن کریم علاوه بر این که پیامبر اسلام را مأمور به صبر و شکیبایی می‌کند و الگوی او را پیامبر اولوالعزم قرار می‌دهد به او و پیروان دستور مقاومت می‌دهد و خطاب به آن حضرت می‌فرماید: «فاستقم كما امرت و من تاب معك ولا تطغوا انه بما تعملون بصیر»^(۲۳) همان طور که فرمان یافته‌ای استقامت کن همچنین کسانی که با تو به سوی خدا آمدند و طغیان نکنند که خداوند آن چه را انجام می‌دهد می‌بیند.»

در این آیه به پیامبر دستور استقامت می‌دهد تا او در راه تبلیغ و ارشاد و مبارزه و

عیقندر، عارف روشن ضمیر مرجع بزرگ آیه‌الله العظمی حاج شیخ محمد تقی بهجت رضوان الله تعالی علیه، بیشتر نمی‌گذرد و هنوز تشییع جنازه و تدفین این بار یافته در محضر حق صورت نگرفته است و قرار است سه شنبه ۲۹ اردیبهشت ۱۳۸۸ ساعت ۱۰ صبح این مراسم صورت گیرد فقیه بزرگواری که بحق مصداق صائناً لنفسه، حافظاً لدينه، مخالفاً علی هواه، مطیعاً لامر مولا بود سلام و درود خداوند بر روح بلندش باد که دنیا نتوانست او را به خود مشغول کند. اینک اگر ثوابی بر نوشتن این سطور هست آنرا نثار روح بلند آن مرجع وارسته می‌نماییم.

بی‌نوشت‌ها:

۱. سوره حج، آیه ۱۱
۲. تفسیر فخر رازی، ج ۲۲، ص ۱۲، تفسیر قرطبی، ج ۶ ص ۴۴۰۹، تفسیر نمونه، ج ۱۴، ص ۲۴
۳. سوره حجرات، آیه ۱۴
۴. تحف العقول، ص ۲۲۷
۵. اصول کافی، ج ۲، ص ۱۶۳
۶. مشکاة الاتوار، ج ۷۰، مستطرفات السرائر، ج ۱۲۷، اهل البيت فی الکتاب و السنه ص ۵۲۹
۷. تحف العقول، ص ۵۸
۸. کافی، ج ۵، ص ۱۳۳ حدیث ۷
۹. من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۲۲۲، عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۳۹
۱۰. من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۱۵۶
۱۱. سوره حجرات، آیه ۱۵
۱۲. سوره نوبه، آیه ۱۱۹
۱۳. تفسیر برهان، ج ۲، ص ۱۷۰، بحارالانوار، ج ۳۱، ص ۴۱۳ و ۴۱۴، تفسیر نور الثقلین، ج ۲، ص ۲۸۰، تفسیر نمونه، ج ۸، ص ۲۲۷ و ۲۲۸
۱۴. بحارالانوار، ج ۲۴، ص ۳۲، شواهد التنزیل، ج ۱، ص ۳۲۵، تفسیر برهان، ج ۲، ص ۱۷۰، تفسیر نمونه، ج ۸، ص ۲۲۸
۱۵. اصول کافی، ج ۱، ص ۲۵۸، باب مولا فاطمة الزهرا
۱۶. سوره بقره، آیه ۲۰۷
۱۷. بحارالانوار، ج ۱۹، ص ۲۸، ص ۳۶، ص ۶۴، التذیج، ج ۲، ص ۲۷
۱۸. التفسیر الاتری الجامع، ج ۵، ص ۲۵۹، ۲۶۷
۱۹. تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۰۵، مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۷، کنزالدقائق، ج ۲، ص ۳۰۷
۲۰. الدر المنثور، ج ۱، ص ۵۷۸، تفسیر الطبری، ج ۲، ص ۲۳۵، تاریخ بغداد، ج ۱۱، ص ۱۳۷
۲۱. الدر المنثور، ج ۱، ص ۵۷۵، اللطائف الکبری، ج ۲، ص ۳۲۸، تفسیر ابن کثیر، ج ۱، ص ۲۵۴، تفسیر نبوی، ج ۱، ص ۲۶۶
۲۲. کفایة الاثر، ص ۱۶۲
۲۳. من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۵۸۵
۲۴. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۲۰۲، ج ۵
۲۵. تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۱۱۲، حدیث ۱۷، مفاتیح الجنان
۲۶. البذل ترک صیابة النسی، معجم مقاليس اللغة، ج ۱، ص ۲۱۶
۲۷. تفسیر قرآن ناطق یا شرح زیارات جامع کبیرة، ص ۲۸۹ و ۲۹۰
۲۸. ادب فتای مغربان، ج ۵، ص ۲۶۸
۲۹. سوره نوبه، آیه ۷۲
۳۰. شرح غررالحکم، ج ۴، ص ۳۹۴، شماره ۶۳۴۶
۳۱. شرح غررالحکم، ج ۶، ص ۱۹، شماره ۱۷۳۰
۳۲. مقتل الحسن (ع)، مفرغ، ص ۱۸۲

■ نتیجه‌گیری

در این مقاله یکی از برنامه‌های مؤمنان که همانا صبر و شکیبایی است مورد بررسی قرار گرفته و پس از بیان اهمیت صبر و شکیبایی به بیان معنا و حقیقت و اقسام آن پرداخته شد و راه رسیدن به آن مطرح و آثار آن نیز بیان گردید و در پایان الگوهای صبر و شکیبایی که همان انبیاء الهی هستند معرفی شدند تا مؤمنان با الگوگیری از آنان حقیقت صبر را در خود پیاده کرده و انواع ایستادگی و شکیبایی را از خود به نمایش بگذارند تا در دنیا و آخرت به آثار آن یعنی پیروزی و موفقیت در دنیا و نجات و رستگاری و راهیابی به مقام عالی دست یابند.

بی‌نوشت‌ها:

۱. سوره احقاف، آیه ۳۵
۲. سوره بقره، آیه ۱۵۲
۳. سوره آل عمران، آیه ۲۰۰
۴. اصول کافی، ج ۲، ص ۸۷
۵. همان
۶. مفردات راغب، ص ۲۷۳
۷. صحاح اللغة، ج ۲، ص ۷۰۶
۸. مفردات راغب، ص ۲۷۳
۹. منازل السائرین، ص ۱۹۵
۱۰. اصول کافی، ج ۲، ص ۹۱
۱۱. نهج البلاغه، کلمات قصار، ص ۳۱
۱۲. سوره انفال، آیات ۶۵ و ۶۶
۱۳. سوره بقره، آیه ۳۲۹
۱۴. غررالحکم، ۹۱۲۴
۱۵. شرح ابن ابی الحدید، ج ۲، ص ۳۲۲
۱۶. سوره آل عمران، آیه ۲۰۰
۱۷. بحارالانوار، ج ۶۸، ص ۱۹
۱۸. سوره فرقان، آیات ۷۵ و ۷۶
۱۹. سوره رعد، آیات ۲۳ و ۲۴
۲۰. سوره ص، آیه ۴۴
۲۱. سوره یوسف، آیه ۱۸
۲۲. سوره سجده، آیه ۲۴
۲۳. سوره هود، آیه ۱۱۲